

УДК 744.033 (477)

САНТЕХНІЧНИЙ ФАРФОР-ФАЯНС УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Школьна О.В., кандидат мистецтвознавства

(Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАНУ
ім. М.Т.Рильського)

Санитарно-гигиеническая керамика Украины XIX – начала XX столетия, которая абсолютно не изучена, состояла из ёмкостей для умывания, туалетных столов, фаянсовых кухонных раковин, унитазов, систем „Петрозолит” для железной дороги, урльников (ночных горшков), полибанов (ванн), купелей, ванн с двумя ручками, кувшинов и тазов, раковин.

The sanitary-and-hygienic ceramics of Ukraine XIX – the beginnings of XX century, which is not investigated at all, has consisted of capacities for washing, toilet tables, faience kitchen washstands, urinals, toilet bowls, systems "Petrozolit" for the railway, night pots, baths, fonts, bidets, baths with two handles, jugs and basins, bowls.

В середині ХІХ ст. комплект ванни складався з ванної ємності-чаші, на зразок сучасних, і скульптурного керамічного фонтану-прислінку, з якого стікала каскадом, як пізніше буде за допомогою змішувачів, вода. Скульптурна група „змішувача”-фонтану, разом з ванною чашею компонувалася як єдиний продуманий конструктивно-мистецький ансамбль і являла собою малу архітектурну форму, увінчану образами Нептуна, русалок, дельфінів.

З Росії в середині ХІХ ст. постачалися ансамблі ванно-вбиральних кімнат фірми братів Млинарських (Москва). Декор цих виробів був єдиним для підлогової плитки, ванни, умивального столу, біде, унітаза з бачком, (копія реклами останньої чверті ХІХ ст. є експонатом музею унітазів, м. Київ). У третій чверті ХІХ ст. активно постачалися так звані Мальцовські ванни на лапах (експонат музею кераміки і сантехніки Компанії „Технорес”, м. Харків). Можна припустити, що крупноформатні, технологічно складні, з гнутими поверхнями, нестандартні санкерамічні форми, що спочатку дослід-

ним шляхом виготовлялись способом ручного формування, і тільки у другій половині ХІХ століття способом лиття, були різновидами банно-вбиральних гігієнічних виробів, зразками яких, з трансформованим дизайном, але досить усталеною, вже традиційною, формою, ми користуємося до сьогодні.

Крім надкоштовних фаянсових гігієнічних виробів для садиб найбагатших людей, наприкінці ХІХ-го століття входять у вжиток сантехкерамічні труби (фірма Д.М. Гуревича, м. Харків з філією у м. Луганськ) і на початку ХХ-го століття фаянсові умивальні столи для док-

торських кабінетів і лабораторій та кухонні, буфетні мийки (Товариства В.Г. Пономарьова і П.П. Рижова в Харкові), запроектовані у вигляді піаніно або такі, що вмонтовувалися у меблі. Вартість подібної одиниці товару становила від 95 до 125 карб. на 1913-й рік (для порівняння корова коштувала 3 карб.).

Споживання санфаянсу-фарфору і керамічної сантехнічної продукції є недостатньо вивченою темою, однак відомо, що на межі століть це були пред-

мети розкошу. Досить дорогі вироби користувалися попитом, а їх дизайн, у тому числі умивальників, пісуарів і клозетів, партії яких випускалися українськими підприємствами в Полонному (з 1901 р.), і у Славути (з 1910 р.), (нині обидва Хмельницької області) розроблявся художньо, часто з використанням розпису фарбами і золотом. Зокрема, сантехнічні дива на зразок фірми „Унітас” ставили на високий подіум, вже існували три типи конструкції переливів, рекомендовані для облаштування помешкань.

Умивальні чаші відомі в українській тонкій кераміці з початку XIX ст., коли, разом з мильницями, корзинами для щіток і глеками для води складали „умивальний” комплект корабельного асортименту Києво-Межигірської фаянсової фабрики. Замовлення виробництво отримало 1810 року від Головного управління Чорноморського флоту і портів [12, 75]. Можливо подібна, більш світська, продукція постачалася й у казенні пансіони шляхетних панянок і кадетські корпуси, що значилися серед постійних замовників підприємства. Далі асортимент Києво-Межигірської фаянсової фабрики складали туалетні прибори і вази для ватерклозетів. Типологія і стилістичні особливості цієї групи потребують комплексного вивчення¹.

¹ Доунітазні туалетні форми мали вигляд нічних горщиків та зйомних підкріселкових керамічних чаш. Конструкція останніх була прототипом нинішніх дитячих стільчиків. Однак термінологічна плутанина у тлумаченні поняття „туалетний стіл” призвела до того, що у трудах Івги Спаської „туалетні столи” перераховуються в асортименті Волочитина поруч з умивальними чашами, а в дослідженні Фаїни Петрякової поіменовані столешнями і припускаються синонімом сучасних столів для макіяжу. Відомо тільки, що до централізованої каналізаційної системи, яка прокладалася наприкінці XIX ст., існували стоки з помешкань у так звані „вигріби”, діжки з яких вивозилися гужом за межі міста. // За власним дослідженням, а також за матеріалами особистих інтерв'ю з викладачами КІБА та директорами Київського му-

зею каналізації, Київського музею води, Київського музею туалетів, інтернету тощо.

З середини XIX століття палацові умивальні столи, вірогідно рокайлевих форм, розпочали виготовлявати на Волочитинському фарфоровому заводі. Із закатом означених двох мануфактур-гігантів у третій чверті XIX ст., монополю розвиває цей бізнес в останній чверті століття завод Р.І. Шапіро – А.Ф. Зусмана. Спочатку санітарний фаянс виробляли на окремо збудованому Гордницькому заводі, що зрештою влився у єдине об'єднання. Із купівлею Полонського заводу підприємливий Айзик Фішеле Зусман, що жив деякий час у Карлсбаді (нині Карлові Вари, Чехія) і Львові, де прототипами сантехніки устатковували шляхетські садиби ще з часів Яна Собеського III у Золочівського замку (XVII століття), започатковує нову лінію. Керамічні пісуари й унітаси відомі з Полонного (к. XIX-го ст.) і Славути (поч. XX-го ст.), де, до того ж виготовляли фонтани й рукомийники. Ванни з двома ручками, тази для умивання, уривальники – горщики-уринали, біде, умивальні прибори тощо відомі в асортименті Буд (від 1903 р.) [3].

За експонатами Музею керамічної плитки й сантехніки Харкова відомо, що в місті також працювало „Товариство В.Г. Пономарьова і Г.П. Рижова”, котре спеціалізувалося на виготовленні з міді й олова сантехніки, якою устатковували санкерамічні вироби, дзвонів і парових машин для керамічних підприємств. Саме таким устаткуванням було обладнане слов'янське (нині Донецької обл.) кузнецовське виробництво. Крім того, цікавою була альтернативна санкерамічній сангігієнічна продукція заводу типу „Парових ван” (1913-й р.), принцип сучасної пароварки, прототип інфрачервоних саун-кабін; а також дамські крани (1895-й р.) для умивальників з сіточкою, виготовлені для нижніх жіночих рук,

зею каналізації, Київського музею води, Київського музею туалетів, інтернету тощо.

враховуючи неякісну погано очищену воду перших водопроводів) [4].

В цей же час з'являються фільтри для очищення води з керамічним корпусом, спочатку імпортовані, а потім і місцеві. Вперше подібні вироби з'являються на нижньогородській виставці й описані В.Н. Оглобіним. На 1896 рік фільтри, крани та інші вироби експонуються серед продукції ризького гончарного заводу Керковіуса і К. Саме на цій же виставці М.С. Кузнецов здивував публіку новою конструктивною особливістю вже нібито звичних для вжитку сантехнічних форм: „сплошные фаянсовые умывальники вместо обыкновенно употребляемых составных (мраморная доска и фаянсовый таз). ... На умывальных кувшинах и тазах кобальтовая разрисовка... – Очень хорошо по удобству формы и чистоте исполнения рисунка фаянсовое ватерклозетное сидение...” [9].

Варто зазначити, що серед конкурентів М.С. Кузнецова, які взяли участь у цій же виставці, і пропонували менш „раціоналізовані” зразки, були фаянсовий завод Л.Чаманського з Влоцлавеку, Варшавської губернії (грубі за формою та рисунком умивальники); завод Нов з Боровичів (кам'яномасові ватерклозетні раковини, пісуарні, каналізаційні, водопровідні та дренажні труби). Але найбільшим „дивом” для сучасників здавалися емальовані вироби, які, крім Мальцовських заводів з виробничою базою у с. Пісочня Жиздринського повіту Калузької губернії, пропонували менш відомі фірми І.Вітвицького зі станції Безинь Івангородсько-Домбровської залізниці, а також Ізносків й Зуккау і К. Але інженер-технолог Оглобін зауважив, що продукція останніх не пішла далі випуску тазів, пісуарів, труб та каструль.

Однак, саме фаянс, кам'яна маса та менш естетичний емальований асортимент банно-вбиральних виробів після нижньогородської виставки міцно вхо-

дить у побут населення. У тому числі України. Спочатку Слобожанщини, а згодом Волині й Галичини. Серед експонатів харківського музею кераміки і сантехніки останнім часом з'явився умивальник з фаянсу, тонований у блакитний колір і оздоблений деколями. На жаль, виріб не таврований. Однак, виготовлений він на межі XIX і XX століть і, очевидно, є оригінальним сантехнічним засобом, що продукувався на місцевій філії Товариства Кузнецових – Будянському заводі фарфору (до 1904 р.) і фаянсу (до 2007 р.).

За даними Державного архіву Харківської області, відомо, що на 1903 р. Будянське виробництво М.С. Кузнецова випускало вже широкий діапазон санфаянсових керамічних виробів: клозети, уривальники (нічні горщики), тази для умивання, ванни з двома ручками (слідом за Межигірськими, очевидно лазаретні, та / або дитячі), біде, щіточниці та мильниці. З 1902 р. Товариству було надане право називатися „Постачальником Двору Його Імператорської Величності” [1]. Перед тим Імператорська (з 1822 р.) фабрика Києва з виробничою базою на околиці міста – Межигір'ї продавала асортимент своєї продукції в магазині купця Кузнецова у Петербурзі [12,71].

Адресна книга „Весь Харків” на 1914 р. містила інформацію щодо продукції сантехнічного асортименту відомих російських Мальцовських заводів з конторою у Харкові (Миколаївська пл., 8). Вперше українському споживачеві пропонувалися чавунні вироби з фарфоровою емаллю [2]. Невдовзі цю технологію засвоюють харківські, катеринославські та інші лівобережні промисловці. За статистикою 1927 року, до революційного перевороту волинське Полонське виробництво випускало 30000 пудів санфаянсу на рік, Славутський санфаянсовий завод – 72000 пудів продукції на рік [8, 29].

Славутський чавунноливарний завод, який виготовляв вальцеві машини

для фарфоро-фаянсових і склозаводів, запчастини, механізми для паперових і текстильних фабрик, після переходу у власність фабриканта із Дармштадту з освітою інженера-технолога У.М. Сігала, поступово був перепрофільований на випуск госпфаянсу, передусім сантехнічного (з 1910 р.) і побутового. Частина заводських складів знаходилась в Одесі на вул. Успенській, 50 (нині вул. Чичеріна, споруда збереглася); в Москві у Злагоуствівському провулку (будинку Бахрушина); Варшаві на вул. Лешно, 6; у Могилеві-Подільському (нині Вінницької обл., богемський магазин Н.Зільбермана на 1914 р. – про що відомо за листуванням з архіву Славутського фаянсового заводу). На 1910-й рік славутське підприємство У.Сігала має назву скляного, фарфорового та фаянсового заводу.

Власник запросив технологів з-за кордону, переважно з Німеччини, зокрема, відомого на той час спеціаліста-кераміка Салимона. Набрив штат близько 300 чоловік, який очолив Саул Літинський.

Він, а також його син Мойсей, який мав 12 років досвіду праці на Полонському санфаянсовому заводі, за рік організували випуск продукції. За три роки було зведено п'ять печей об'ємом у 321 куб.м, розширені формувальні майданчики. На Славутському фаянсовому виробництві впроваджена унікальна для України технологія пластового формування (сухого пресування у форму) замість звичного ручного формування або лиття шлікера у форму. Сировина завозилася переважно з Німеччини. Офіс заводу знаходився при станції Глухівці Південно-Західної Залізниці (про що свідчить листування, відоме від 1911 р., архів Славутського фаянсового заводу).

Для покращення технології 1912 – 1913 р. збудовано додатково 4 печі об'ємом по 267 кв.м (3 фаянсових й 1 порцелянову), освоєно випуск будіве-

льного фаянсу і шахових столиків. 1913 р. було зведено піч №9 для випалювання фарфору і формувальний майданчик на фарфорову продукцію. Крім сантехнічного і господарського фаянсу, розпочався випуск електрофарфорових ізоляторів, посудин для рому та бальзаму, столових і чайних сервізів у стилі модерн. 1913 р. чисельність працівників зросла до 500 чоловік, продуктивність заводу – до восьми вагонів готових виробів на місяць. До Першої світової війни, протягом 1913 – 1914-х рр. асортимент санітарних виробів складався з великих і малих рукомийників, пісуарів, унітазів, фонтанів, дитячої сантехніки. За свідченням нащадка У.М. Сігала¹, відомого теплофізика О.І. Сігала, який проживає у Києві, існував каталог продукції, який, на жаль, не зберігся.

1915-м роком (31 серпня) позначені бланки офіційної документації фабрики У.М. Сігала, що мають зображення найбільшого в Україні заводу сантехнічної кераміки в Славуті початку ХХ-го ст., асортимент якого склали, переважно, вироби для великих установ міста. Фонтани у вигляді фестонованої пелюстки призначалися на мінеральну воду, оскільки у місті була водолікарня і кумисолікувальний заклад князя Р.В. Сангушка для хворих на туберкульоз, катарі стравоходів, жіночі та нервові хвороби, виснаження², в яких оздоровлювалися близько 600 осіб щорічно (сезон тривав з травня по вересень). У лікувальні установи призначалися і шахи, якими увеселяли приїжджих, кишенькові плювательниці для туберкульозників, асортимент чашок для мінеральної води, „губочних” чайників для напу-

¹ За даними розмови з Олександром Ісааковичем Сігалом на 03.11.2007 р. Ушер Мойшевич (Мошкович) Сігал похований на родинному кладовищі у Дармштадті, Німеччина.

² 1904 р. у Славуті лікувалася Леся Українка, приїздив сюди на початку століття Михайло Коцюбинський, оскільки в місті проживав його брат Хома Коцюбинський з родиною) [6].

вання хворих, всіляких уток і мисок для важкохворих, медичних слоїків, реторт, колб – на хімічні аналізи і мікроскопічні дослідження. Асортимент аптекарського і лабораторного начиння доповнювався скляними виробами, про що засвідчено у назві фабрики. Для кухні (тобто прообразів сучасних їдалень і ресторанів) завод У.М. Сігала виготовляв прекрасної якості столовий і чайний посуд вишуканої форми, оздоблений переважно деколями).

Ватерклозетні чаші різноманітних модерних фасонів ставилися на декорований, часто рельєфний подіум, культура санітарно-гігієнічної кераміки була надзвичайно високою. Рельєфні білі унітази („біле на білому”), близькі бельгійському варіанту Ар Нуво, виглядали як різноформатні вази з рослинними стеблами і квітковими мотивами, виконаними у дусі декору корон і фризів пічної кераміки епохи модерну. Ватерклозети, пісуари, рукомийники, фонтани оздоблювалися деколями і ручним розписом, аналогічними оформленню посуду. Ставлення до предметів туалету і омовіння було пісететним, як до зручного модного нововведення. Вироби оздоблювалися вензелями і торговими марками. На посуді двох трактирів міста малювали вензель „СЗ” – Славутський завод. Ексклюзивна маркірована сантехніка постачалася до Зимнього Палацу й Павлово у Петербург¹.

Збереглося близько десяти предметів славутського санфаянсу з палацу князя Сангушка. Деякі форми клозетів були запозичені з Полонського виробництва. Принаймні зразок з музею унітазів м. Києва, оздоблений маркою санфаянсової мануфактури А.Зусмана (Полонне) має маркірований аналог, вироблений на конкурентному виробництві у Славуті (музей заводу). Оче-

видно, рельєфний повтор фабрики санфаянсу У.Сігала варто пов'язувати з Мойсеєм Літинським, співробітником обох підприємств. У розробці дизайну гігієнічної кераміки Славутського фарфоро-фаянсового заводу, були присутні дві лінії. Одна пов'язана з клозетами системи „Унітас” і напрямком рельєфних чаш (іноді з ліпниною). Інша – з розписними або декорованими деколями виробами з гладкою поверхнею типу російського бренду другої половини ХІХ-го століття „Брати Млинарські”, з використанням візерункового прорізання, кулястих форм.

Крім художнього, з 1901 року, у Полонному був налагоджений випуск сантехнічного фаянсу на новому підприємстві А.Ф. Зусмана, оскільки цей завод розташовувався поблизу залізниці. За згадками сучасників, розмір величезних керамічно-гігієнічних виробів, їх вага і вартісність не дозволяли транспортувати цінний вантаж гужем. Вірогідно йдеться, крім клозетів і умивальних чаш і столів, про ванни і так звані полібани – неглибокі широкі ванни на високих ніжках, проміжний тип санфаянсового виробу на зразок універсальної півванни/глибокого піддону для душу. Головний профіль керамічного виробництва Мойсея Шапіро к. ХІХ ст. в Полонному – новомодний санфаянс. Невдовзі після викупу, підприємства А.Ф. (Феліксом) Зусманом, що володів заводом протягом 1897 – 1915 рр., воно спеціалізується виключно на фаянсі [7] та фігурує з 1901 року під назвою „Мануфактура санітарного фаянсу” [11]. Саме у час модерну, 1910 р. зароджується і друге в Україні виробництво санфаянсу і кам'яних виробів Ушера Сігала у м. Славуті на Волині, нині Хм. обл. Після евакуації 1914/1915 рр. у Курськ та Москву, замість 500 чоловік на фабриці 1917 р. працювало лише 57 робітників. За Ушера Сігала завод існував до 1918 р., поки власник не емігрував за кордон.

¹ Там само, а також розмова з Олександром Ісааковичем Сігалом від 03.11.2007 р., за Матеріалами з історії Славутського заводу санфаянсу.

У лікувальних закладах Славути була відома „лазаретна” продукція Межигір’я. Фабрикат Імператорської фабрики фаянсу санітарно-гігієнічного призначення – машини для очищення води, умивальні прибори (розписані фарбами або/та золотом глеки і тазики, коробки для щіток, чаші для губок, мильниці), вазони туалетні та чаші для ватерклозетів, нічні горщики, цебери-балії, лазаретні миски, біде і ванни [11; 12] – став зразком асортиментного ряду для інших виробництв санкераміки України, які розвивались у подальшому.

Шапіро-Зусманівські виробництва, зокрема, кам’янобрідське, по закритті 1876 р. Київської імператорської фабрики, а, пізніше і полонське, завдяки напрацюванням кераміка з Імператорської фабрики Д.Рубіна (після Межигір’я перейшов до Баранівки, а згодом разом із формами і знанням технології потрапив на Кам’яний Брід) і надалі нащадків А.Новотного з Альтролауської фаянсово-фарфорової фабрики в Старій Ролі біля Карлових Вар (Богемія), досягли значного підйому наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. в технології, дизайні і оформленні виробів. Наприклад, до Кам’яного Броду каолін завозився з маєтку Міклашевських-Скоропадських, які в середині ХІХ століття засвоїли випуск умивальних столів і приборів, а польовий шпат з Київщини, можливо частково використовувалися складники маси з межигірських покладів. Також для виготовлення фаянсових виробів Кам’яного Броду використовували місцеві вогнетривкі глини (одне з родовищ знаходилося в Полонному).

У 1880-х роках Айзик Фішеле (Айзман Фелікс) Зусман, завдяки управителю А.Гурвіцу, другу дитинства власника білотинсько-кам’янобрідського підприємств, орендує старий завод у Городниці з виготовлення посудних форм і скульптури фарфор-фаянсу (1882 р.) і будує там же новий (1887 р.) з виготовлення санфаянсу, так званих „умива-

льних приборів” тощо. Врешті об’єднує два підприємства в одне з випуском столово-чайно-кавових сервізів [8, 106]. (Оскільки стає власником спеціалізованого санфаянсового виробництва у Полонному, поблизу залізниці). На кілька років уступає виробництво у Городниці Миколі Петровичу Гріпарі (1898 – 1900 рр.) [10, 106]. Але, повертається за два роки і лишає за собою оренду протягом ще півтора десятиліття.

Також форми санітарно-гігієнічної кераміки межі сторіч відомі за дитячим асортиментом так званих „малярень” – робітень другої половини ХІХ – початку ХХ століття у Галичині. Найбільш „розкручена” малярня Казимира Левицького була подібною до аналогічних малярень у Кракові та Бродах. Найцікавішим є порцеляновий асортимент для малюків, серед якого були умивальні гарнітури.

На Баранівському фарфоровому заводі в останній чверті ХІХ століття виготовлявся корабельний фарфор, вірніше кам’яна маса, асортимент якого відповідав чайно-столовому профілю підприємства. Зазвичай, крім посудних форм для їжі, корабельні „сервізи” включали так звані умивальні прибори: глеки, тази, стакани або футляри для щіток й мильниці. Серед фасонів тарілок виробництва значиться „Корабельний” і „Варшавський”, наявні в преїскуранті й „Корабельні” чашки з блюдцем [10, 66]. Імовірно, Баранівський фарфоровий завод, який працював між угасанням Києво-Межигірського (1874 р. остаточно загасили печі) і становленням Будянського (1876 – 1887 р.) фаянсово-фарфорових підприємств, отримав замовлення для Чорноморського флоту. Пізніше, вже після більшовицького перевороту, ця естафета виготовлення корабельного асортименту перейде до Коростенського виробництва.

Від 1800-х до 1925 років санкерамічні вироби для спальні і туалету користувалися незмінним попитом в Америці та Європі. Європа, Америка,

Росія й Україна наприкінці XIX – на початку XX століття користуються безліччю фасонів зручних нововведень: компактні залізні, фарфорові, фаянсові, емальовані ванни – кутові відкидні, які зберігались боком, суміщені ванни з рукомийниками на зразок етажерки на

одній вісі, комбіновані сидячі та лежачі сантехнічні дива з душовою кабіною, поруч мали піч для нагрівання води, так званий бойлер. Чоловічі керамічні пісуари перестають ховати у дерев'яні скриньки, натомість фаянсові і фарфорові, так само, як і жіночі біде, щедро прикрашають деколями, кобальтом, позолотою, маркують торговельним знаком виробництва. Крім мильниць, щіточниць і порошківниць (для зубного

порошку) розробляється новий модний аксесуар вбиралень – держак для рулонів перфорованого паперу, що з'явився 1880 року (перед тим окремі аркуші вішалися на гачок).

Наприкінці XIX ст. ванна кімната, як і кухня, стає не другорядними, як незадовго перед тим, а акцентними приміщеннями будівлі або квартири. Часто фарфорові лежача і сидяча ванни, туалет зі зливним бачком (почав входити у вжиток близько 1890-х років) біде, пісуар і туалетний стіл з умивальником встановлювались в єдиному просторі, організацією якого почали займатися професійні архітектори. Дизайн розроблявся в узгодженні зі стилістикою всього помешкання. В ансамбль ванної-вбиральні почали входити окремі душові кабінки з тканинними (згодом скляними шторками), каскад глибоких раковин для прання (з оцинкованого заліза та порцеляновим або фаянсовим полив'яним покриттям), радіатори [13]. Система облицювання плиткою ванних і кухонних приміщень протягом межі XIX – XX століть набула нового окласичнення.

Асортимент санфаянсу Олександра Матвійовича Кузнецова з Будянського виробництва під Харковом можна вивчати за матеріалами Державного архіву Харківської області. Зберігся документ Фарфор-Фаянс-Тресту від 5 травня 1924 р., Унітаз з тавром фабрики Зусмана поч. XX ст., відливання в форму, тонування, деколь, Україна, Полонський фаянсово-фарфоровий завод, (Музей історії туалету Компанії „Бест Лайн”, м. Київ).

за яким вказується дореволюційний асортимент санкераміки з розмірами і цінами 1915 року. Зазначається, що вартість виробів індексувалась: на клозети, пісуари і Петрозолін (залізничні системи унітазів) – на 65%, умивальники – 50 [5]. Тобто продовжувався випуск за старими формами.

Отже, санітарно-гігієнічна кераміка України XIX – початку XX століття, як

встановлено, розвивалась в кількох фаянсово-порцелянових центрах: Межигір'ї, Городниці, Харкові, Полонному, Будах, Славуті. З'ясовано, що в період модерну з'явилися два спеціалізованих на цій ринковій продукції підприємства Волині, потужну конкуренцію їм склали виробники Будянської філії Товариства Кузнецових, дані відносно асортименту якого відомі, та Харківські виробництва, достатнім чином ще не досліджені. Збирання і збереження унітазів, пісуарів, біде, ванн, рукомийників, душових кабін, раковин для прання має бути закладене як пріоритетний напрямок роботи провідних історичних музеїв та музеїв міського побуту, яких, на жаль, практично немає в Україні, на відміну від зарубіжжя, завдяки чому ми вивчаємо історію дизайну переважно за імпортованими зразками продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безрукова Т.М. Буди – фаянсова столиця України: Краєзнавчі замальовки, присвячені 350-річчю Харкова. – Харків: Торнео, 2005. – С.19.
2. Весь Харьков за 1914 г. (в двух книгах). Ст. 642-643. // Відділ україніки Харківської державної бібліотеки ім. В.Г. Короленка.
3. Державний архів Харківської області. Ф.634. Оп.2. Спр.30. Арк.1-168.
4. ДАХО. Ф.634. Оп.278. Спр.9. Арк.415зв. – 416.
5. ДАХО. ФР.1956. Оп.1. Од.зб.141. Арк 3.
6. Ковальчук С., Ковальчук А. Славута. Минуле і сучасне. – К.: ВАТ „Київська правда”, 2003. – 268 с., іл.
7. Козак М.І. Стаття „Полонський фарфоровий завод”. Електронна версія. – [2007]. – С.1.
8. Матеріали спецкомісії, надруковані як історія підприємств галузі для внутрішнього користування у вигляді нарисів Київфарфорфаянстресту 1927 року цілком зберігаються при Баранівському фарфоровому заводі. Машинопис. 118 с. вихідної нумерації. – С.29. – С.106.
9. Оглоблин В.Н. Керамика на Нижегородской всероссийской выставке 1896 года. (Оттиск из журнала „Технический Сборник и Вестник Промышленности” за 1897 г. – С.10.
10. Петрякова Ф.С. Украинский художественный фарфор (Конец XVIII – начало XX ст.). – К.: Наук. думка, 1985.
11. Родионов А.М. Марки русского фарфора: Практическое руководство для собирателей. – К.: Издательский дом „Стилос”, 2005. – СС.89,92.
12. Ферчук А. Київське Межигір'я // Кераміка. – 2000.
13. Элементы стиля: энциклопедия архитектурных деталей. Под ред. С.Кэлоуэй. Изд. 2-е, доп. и переработанное. – Пер. с англ. – М.: ООО „Магма”, 2006. – С.227, 266, 411-412.